

CALVYN, SERVET EN ONS ... TEOLOGIE, GESKIEDENIS EN DIE NEGENDE GEBOD

V.E. d'Assonville, jr.¹

Dit is so dat 'n mens baie keer die standpunt van vreemdes te maklik en te oppervlakkig weergee en hulle sonder voldoende gronde veroordeel of help veroordeel. Dan oortree ons die negende gebod. — Ludi F. Schulze²

Die menslike denke neig ... om gebeure in die werklikheid te 'oorveralgemeen'.³

In der Geschichte findet eine höchst komplizierte Wechselwirkung dreier Prinzipien statt: des Prinzips der Notwendigkeit, des Prinzips der Freiheit und des wandelungskräftigen Prinzips der Gnade. — Nikolaus Berdjajew⁴

ABSTRACT

CALVIN, SERVET AND US ... THEOLOGY, HISTORY AND THE 9TH COMMANDMENT

The case of Servet has not only been the subject of extensive investigation in church history often, but is also a case about which there has always been much speculation. However, even in works of a scientific nature, the religious, cultural, historical and

1 Dr. Victor E. d'Assonville, jr., Gereformeerde Kerke Colesberg en Philipstown, Posbus 196, Colesberg, 9795; Navorsingsgenoot, Departement Ekklesiologie, Fakulteit Teologie, Universiteit van die Vrystaat.
vicdas@xsinet.co.za

2 Schulze (1981:[v].)

Vgl. Heidelbergse Kategismus, Son. 43, vr. 112: "*Wat eis die negende gebod?*":

Ek mag teen niemand valse getuienis aflê, niemand se woorde verdraai, nie 'n kwaadstoker of lasteraar wees nie, niemand onverhoord en ligtelik help veroordeel nie. Alle vorme van lieg en bedrieg moet ek as die duiwel se eie werke vermy as ek nie die sware toorn van God oor my wil bring nie. In regsake en in alle ander handelinge moet ek die waarheid liefhê en opreg wees in wat ek sê en bely. My naaste se eer en goeie naam moet ek na my vermoë verdedig en bevorder.

3 Du Plessis (1996:24).

4 Berdjajew, N., in Chambon (1938:5).

juridical gap between the 16th and the 20th/21st centuries is not being reflected on sufficiently. Aspects that should be taken into consideration are *inter alia* of a political, juridical, moral, theological and ecumenical nature. By way of taking at least these aspects into regard and by pursuing the principle of *ad fontes* consequently, one can prevent neglecting the 9th Commandment in theological and historical studies.

1. INLEIDING

1.1 'Casus Servet'⁵

"[T]he most serious controversy" waarmee Calvyn te doen sou kry.⁶ Só sonder Hillerbrand die gebeure uit wat saamhang met die teregstelling van Michel Servet op 27 Oktober 1553 in Genève. En nie sonder rede nie. Met die tipering "the most serious" sou baie navorsers waarskynlik kon instem. Die vraag is egter: Betrek hierdie tipering hom op die intensiteit van die kontroerse van die gebeure daartydens, of op die omstredeheid en die krasheid in die beoordeling daarvan in die eeue wat sou kom? En, 'n nog belangriker vraag: hoe figureer die negende gebod⁷ in die beoordeling van daardie gebeure? Hoe is dit te rym met die "Zerrbild" van Calvyn wat vandag nog as gevolg van die Servetgebeure in skoolboeke aangebied word?⁸ Of, anders gestel: plaas navorsers, skrywers en almal wat daardie gebeure beoordeel en daarvoor skryf 'n soortgelyke premie op die negende gebod as op die sesde gebod? Die verbod op doodslag volgens die sesde gebod is relatief eenduidig. En doodslag met die pen, oftewel minagting van die negende gebod? Om van die eerste twee gebooie, wat in die sentrum van die hele gebeure gestaan het, nie eers te praat nie.

Die kompleksiteit van die aanloop tot en die agtergrond van die gebeure rakende Servet, sowel as *persepsies* van mense, spesifiek historici, oor hierdie gebeure en die hantering daarvan in die literatuur, roep ruimskoots tot die stel van bostaande vrae. Daarbenewens word die historikus, trouens elke persoon, gekonfronteer met die vraag oor die 'bronne', die 'fontes'.¹⁰ Die waarneming waarmee Hall al reeds sowat 38 jaar gelede gekom het, nadat hy

- 5 In die literatuur word algemeen gepraat van die 'geval Servet', die 'casus Servet'.
- 6 Hillerbrand (1964:173).
- 7 Uiteraard word hier die gereformeerde indeling van die Tien Gebooie gevolg en nie die Roomse en Lutherse indeling nie.
- 8 Vgl. Balke (2003:211).
- 9 Vgl. Kayayan (1992:117).
- 10 Vgl. die titel van hierdie Festschrift wat uitdrukking gee aan Ludi Schulze se konsekwente eis in die teologie: "Ad fontes ...".

aangetoon het watter respek daar vir Calvyn deur die loop van die eeue was, sowel van vriend as van teenstander, is veelseggend:

Nevertheless, in part because of the strength and cohesion of his life's work, and the integrity, force and competence of his theological writing, Calvin never has lacked detraction. *One major difference between the older denigration of Calvin and that of our time is that once those who sought to attack him first read widely in his writings.* Now it would seem that the word 'Calvinism' can be used as a self-justifying pejorative without regard to what, in the context, the word is supposed to mean.¹¹

Word waarde-oordele oor historiese gebeure en persone gevel, slegs op grond van sekondêre literatuur, of laat daar wel reg geskied word aan die primêre bronne?

1.2 'Ad fontes'

Ad fontes, terug na die primêre bronne, 'n eis wat professor Ludi Schulze altyd in die navorsing stel, is nie maar 'n gerieflike, popularistiese spreuk nie; dit dui op respek vir die waarheid en dit noodsaak wetenskaplike nugterheid en 'n deeglike raadpleging van die betrokke bronne,¹² sowel as 'n inagname van juridiese, kulturele, kultuurhistoriese, teologies-etiese en ander aspekte as gebiedende vereistes vir enige historiese beoordeling. Die alternatief sou wees om nooit b  anachronistiese, tendensieuse uitsprake gegrond op sekondêre literatuur uit te styg nie.¹³

Ad fontes as navorsingsbeginsel vrywaar 'n mens ook van dít waarvan die literatuur oor die Servet-geval ryke illustrasie bied, naamlik die vreemde, onlogiese verskynsel dat die mens geneig is om eerder dít te glo wat hy w l glo (of dit sensasioneel, ongedokumenteer en ongeverifieer is speel eintlik nie 'n rol nie), as om die gedokumenteerde weergawe met noukeurige ver wysing na die historiese bronne te aanvaar. Hiervan is Stefan Zweig se boek,

11 Hall (1966a:2 — beklemtoning — VE d'A.). Hier sou 'n mens waarskynlik kon byvoeg dat daar ongelukkig ook te veel sogenaamde 'voorstanders' van Calvyn is wat ook nie sy werke self gelees het nie, en, indien wel, hoogstens beperkte uittreksels uit sy *Institusie* — vgl. Du Plessis (1996) wat hierdie geneigdheid wys deur ryklik gedokumenteerd voorbeelde uit resente publikasies te bied.

12 Vgl. CO 8,725-872 vir dokumente rakende die Servet-saak in Genève 1553.

13 Vgl. in hierdie verband die belangrike intreerede van die Suid-Afrikaanse kerk-historikus E. Brown: A discussion of the theological method of church history with reference to the Church historiography of South Africa (Brown 1969).

Castellio gegen Calvin, oder ein Gewissen gegen die Gewalt (1936) 'n klassieke voorbeeld in die 20ste eeu. Selektief word met gegewens uit hierdie gekompliseerde hoofstuk uit die Geneefse Reformasiegeskiedenis omgegaan.¹⁴ Trouens, reeds Staedtke het daarop gewys dat die geval Servet bykans nie meer tot geskiedskrywing in die ware sin van die woord (kan) behoort nie:

Der Fall Servet ist fast keine Geschichte mehr. Er ist ein Paradigma geworden. Er ist zudem überwuchert von Meinungen, Ideen, Fälschungen, Apologien, Toleranzprogrammen und ähnlichem, daß es dem Historiker schwerfällt, sich zum eigentlichen Tatbestand vorzutasten. Gelingt ihm das, findet er Fakten vor, die es ihm kaum erlauben, hier von einem Sonderfall des 16. Jahrhunderts zu sprechen ...¹⁵

Uit 'n insiggewende artikel van Robinson (2002) word duidelik dat dit die geskiedskrywing in die algemeen en die teologiese beoordeling in die besonder ten opsigte van die 'geval Servet' nie net oor Servet handel nie; dit gaan ook nie net oor die gebeure onmiddellik vóór en ná 1553 nie — dit gaan oor 'n eeue-lange tradisie van 'meet met twee mate'. Robinson illustreer hierdie dubbelslagtigheid aan die hand van 'n historiese vergelyking tussen Calvyn en Thomas More (2002:98). Sy gaan voort en behandel dan verskillende skrywers, gebeure, historiese oordele en perspektiewe deur die loop van die afgelope eeue. Van W.E. Channing tot Brooks Adams, van J.

14 Insake Zweig (1936) se selektiewe gebruik en inkleding van die Servet-saak, kyk Hommes (1959:147 e.v.). In aansluiting hierby, vgl. Schutte (1988) vir 'n gebalanseerde behandeling van 'moderne verwyte' teen die 'Calvinisme' in Nederland. Só ook Robinson (2002) vir 'n hantering van die "opprobrium directed against Calvin and Calvinism" (2002:97), veral in die VSA. Dit is vandag egter ook in Suid-Afrika klaarblyklik mode om op populêre, ongenueanseerde wyse die geval Servet as argument ten gunste van sekularisasie in te span in 'n poging om Calvyn — of dalk eerder dit wat hy gepredik het, byvoorbeeld die eer en soewereiniteit van God — by te kom. Wanneer daar in gereelde uitsprake in Suid-Afrikaanse koerante en tydskrifte of selfs oor die radio en op televisie en op internet in die algemeen teen 'Calvinisme' te velde getrek word en in die besonder van Calvyn 'n karikatuur geskep word, asof alle onverdraagsaamheid en 'fundamentalisme' sy oorsprong in Genève van die sestiende eeu het, getuig dit van onkunde op vele vlakke en noodsaak dit opnuut 'n blik op die gebeure rondom die geval Servet — in besonder in Suid-Afrika wat nie net geografies sowat 10 000 km ver van die verhoog waarop die destydse gebeure hom afgespeel het, verwyderd is nie. Vir Suid-Afrika is die juridiese, godsdienstige en kultuurhistoriese agtergrond van daardie omwentelende tye van die sestiende eeu kwalik meer bekend is as dié van 'n onbekende planeet.

15 Staedtke (1969:64).

Fiske tot Santayana, van D.H. Lawrence tot Max Weber, om maar net enkeles te noem, word in haar artikel onder die loep geneem. Deurlopend wys sy op onwetenskaplike vooroordele teenoor Calvin en Calvinisme, wat tot die ekstreme deurgevoer word deur die loop van die geskiedenis.¹⁶

Dat die Servet-gebeure en die gepaardgaande sake uit die jaar 1553 nog altyd die gemoedere gaande maak en groot belangstelling geniet, word nie net deur Robinson (2002) aangetoon nie, maar ook bewys deur die deurlopende stroom van ander resente literatuur daaroor.¹⁷ Daaruit blyk dat die geval Servet 'n episode in die kerkgeskiedenis is wat nog altyd, ook wat die wetenskaplike belangstelling betref, niks aan aktualiteit inboet nie.

2. AFBAKENING

Ten einde die slagkat te vermy om slegs dít te herhaal wat enersyds reeds by verskillende geleenthede in die onlangse verlede oor die agtergrond en

- 16 Robinson kom, ná 'n deeglike uiteensetting van onbegronde vooroordele teenoor Calvin en Calvinisme, uiteindelik tot die volgende gevolgtrekking:

The profoundly negative reputation of John Calvin and his tradition, which has burgeoned in the modern period in an outpouring of tendentious historical and social interpretation, ought not to be allowed to stand. It is the product of a worldview which should itself be subjected to very rigorous scrutiny, whose vocabulary ought not by any means to be adopted uncritically and whose judgments should be considered extraordinarily doubtful at best. It is also the vigorous survival of a polemic against democracy and reform whose consequences have been vast. A society in need of criticism, as ours most certainly is, is in need of appropriate criticism and no other kind... (Robinson 2002:122.)

- 17 Vir die huidige aktualiteit wat die diskussie oor die Servet-geval nog steeds het, verwys Cottret (1995:446) na V. Zuber, 1995. Pour en finir avec Michel Servet. Les protestants du début du XXe siècle entre mémoire et histoire, Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français, 140:97-120. Vgl. verder die oorsig van die literatuur oor hierdie tema in Niesel (1961:50-53), Wendel (1968: 74, voetnoot 73), Kempff (1975:95-101), asook Kayayan (1992:146), Van 't Spijker (2001:J169, J178-J182) en Opitz (2002:151-164). Sien ook Kinder (1989) vir, benewens 'n biografiese, maar veral teologies-analitiese inleiding oor Servet, 'n lys van monografieë oor Servet, sestiende-eeuse materiaal en 'n lys van verwysings na Servet in post-sestiende-eeuse materiaal, foto's van al die titelbladsye van werke deur Servet tesame met bibliografiese beskywings, agtergrond en opsommings, asook 'n lys van al die briewe aan en van Servet wat hy (Kinder) kon vind.

afloop van die gebeure rakende Servet uiteengesit is en wat andersins bewend ook gereedlik in resente literatuur en in biblioteke toeganklik en vir die belangstellende beskikbaar is, het hierdie artikel 'n bepaalde opset.

Eerstens word ter wille van die geheelbeeld, met verwysing na ander uiteensettings en meer volledige weergawes in die sekondêre literatuur, kortliks net enkele bepaalde punte van die historiese verloop van die Servetgebeure aangestip. Daarna word aandag geskenk aan die uitwys van kardinale faktore wat in ag geneem behoort te word by 'n beoordeling van die gebeure in Genève self in 1553. Die doel en bestek van die artikel is nie om teologies op Servet se standpunte en op die Reformatoriese weerlegging daarvan in te gaan nie, maar om aspekte uit te lig wat kardinaal is vir 'n beoordeling van die verloop van sake destyds in die helfte van die sestiende eeu, veral met verwysing na die eis van die negende gebod, ook en juis in die teologie. In die laaste plek word dan met 'n kort slotparagraaf volstaan, waarby 'n 'uitsig' ('Ausblick') gebied word op 'n veld vir verdere ondersoek.

3. BEKNOPTE HISTORIESE AGTERGROND¹⁸

Mich(a)el Servet(-us), 1511-1553, 'n gebore Spanjaard,¹⁹ het veral om twee redes 'n naam vir homself gemaak, naamlik aan die een kant vir sy teologiese oortuigings wat elemente toon van panteïsme, panenteïsme en (die indruk skep van) antitrinitariese oortuigings waardeur afgewyk word van Nicea,²⁰ asook aan die ander kant vir sy werk as medikus oor die bloedsom-

18 Vgl. Bainton (1964) se omvattende biografie oor Servet, maar veral ook Kayayan (1992:120 e.v.) en Cottret (1995:223 e.v.) vir beknopte, resente weergawes van Servet se lewe en denke.

19 'n Alternatiewe geboortejaar, naamlik 1509, en die onsekerheid oor die plek van Servet se geboorte word toegeskryf aan sy eie weersprekende getuienis daaroor: "...; the conflict in dates and places arises from his differing testimonies in his two trials" (Kinder 1989:9).

Alternatiewe spellings/weergawes van sy naam, behalwe vir die Latynse weergawe van Michael Servetus, is die volgende: "Miguel, Michel, Michele; Servet, Servet y Reves, Serveto, Servede ..." *Ibid.*

20 Kinder (1989:14) huldig die oortuiging dat

Servetus was ... not anti-Trinitarian; his intention was rather to restate the Christian belief in such a way that it would facilitate the approach to Christianity, by not offending the sensibilities of those for whom the Nicene definition appeared to offer three gods, not One...

loop. Twyfel bestaan egter oor sy pioniersrol al dan nie in laasgenoemde verband,²¹ en wel in só 'n mate dat 'n mens nie

verkeerderlik die idee van 'n moderne wetenskaplike van hom [behoort] te verkry nie. Sy ontdekking (oor die bloedsomloop — VE d'A) stem juis met dié teologie ooreen, wat uiteindelik tot sy teregstelling sou lei.²²

Ironies genoeg sou Servet 'onsterflik' word in die geskiedskrywing, juis op grond van sy dubbele veroordeling tot die dood in 1553 — deur die Roomse Inkwisisie in Vienne, Frankryk en op hulle beurt deur die Protestantse Geneefse stadsowerheid. In Vienne is 'n afbeelding van hom saam met papier wat sy boeke simboliseer verbrand, in Genève was dit hyself wat op die brandstapel gesterf het.²³ Dit sonder hom waarskynlik uit b6 duisende ander wat hulle lewens in daardie onstuimige tye sou verloor, hoofsaaklik Protestante onder Roomse vervolging.

Ná twee jaar se regstudies in Toulouse vergesel Servet in 1529 die keiserlike biegvader (*Confesseur*) Quintana en Keiser Karl V na Italië; hy woon onder andere die kroning van die keiser te Bologne by.²⁴ Vanaf 1530 bevind hy hom vir sowat tien maande in Basel waar hy onder meer gas is van Oecolampadius,²⁵ en ook met Bucer kontak gehad het.²⁶ Hier steek sy omstredenheid weens sy antitrinitariese oortuigings kop uit — oortuigings wat hy doelbewus bekendgemaak en bevorder het. Spesifiek sy werk *De Trinitatis erroribus libri septem*, gepubliseer in 1531, het die gemoedere gaande gemaak, 'n werk wat die volgende jaar opgevolg is deur *Dialogorum de Tri-*

Om óf Servet se Godsbeskouing teologies te analiseer óf Kinder se teologiese analise daarvan te beoordeel, lê buite die bestek van hierdie artikel. Die literatuur is egter taamlik eenstemmig in die beoordeling daarvan dat Servet uitgesproke antitrinitaries was.

21 Kayayan (1992:122):

... he may have discovered the principle of blood circulation. In any case, he was the first to speak of it in a printed book, ..., but ... scholars consider that it was the Italian physician Renato Colombo, from the University of Padova, who truly discovered this principle.

Algemeen word aanvaar dat 'n Arabier, Ibn An-Nafi, reeds in die dertiende eeu hierdie ontdekking gemaak het (Neuser 1971:78).

22 Neuser (1971:77, 78).

23 Bainton (1964:3); kyk ook Cottret (1995:232).

24 CO 8:846.

25 Bainton (1960:217).

26 Vgl. Kirchner (1987:112).

nitae libri duo. Eersgenoemde is byvoorbeeld sowel in Straatsburg verbode verklaar.²⁷ Uiteraard het hy ook onder die aandag van die Roomse Inkwisisie gekom, wat meegebring het dat hy etlike jare lank onder die skuilnaam Michel de Villeneuve rondgeswerf het.

Wat die Reformatore betref, het Servet weens sy antitrinitariese oortuigings in botsing met Oecolampadius gekom. Trouens, benewens Oecolampadius het ook ander Reformatore soos Zwingli, Bucer, Melanchthon en later ook Luther hulle baie skerp en negatief oor Servet en sy antitrinitariese idees uitgelaat.²⁸ Daarby moet in gedagte gehou word dat Servet se verloëning van die Drie-Eenheid onder meer ingehou het dat diegene, wat op hulle beurt die Drie-Eenheid bely het, deur hom as 'ateïste' bestempel is.²⁹

Servet het hom met verskillende vakgebiede besig gehou, onder meer geneeskunde, geografie en teologie; hy was verder by verskillende publikasies betrokke. Ook met Calvyn het hy begin om 'n uitgebreide korrespondensie te voer.³⁰

In the same way that Servetus had harassed Oecolampadius, Bucer and Capiton, with his letters, he also harassed Calvin, Melanchthon and Viret from Vienne.³¹

Servet se boek, *Restitutio christianismi* (waarin sy antitrinitariese aanvalle voortgesit word),³² verskyn anoniem in 1553.³³ Omdat hy nog steeds onder

27 Bornkamm (1961:1714).

28 Kyk Kayayan (1992:120).

29 Vgl. CO 8,728 (X) waar Servet daarvan beskuldig word dat hy Melanchthon 'n "homme sans foy" sou genoem het.

30 In 1534 het Calvyn tevergeefs en in eie lewensgevaar in Parys op Servet gewag om 'n afspraak met hom na te kom (op Servet se versoek), maar laasgenoemde het nooit opgedaag nie — Vgl. Beza in CO 21,27; CO 21:123, 124.

31 Kayayan (1992:126).

32 In die algemeen word die *Restitutio christianismi* as (doelbewuste) teëpool vir Calvyn se *Institutio christianae religionis* gesien (vgl. Cadier 1964:152; Kirchner 1987:112; Kayayan 1992:123; Oberman 1994:241). Balke (1977:203) wys egter op die volgende interessante aspek:

Het is mooglik dat Servet zich met *Christianismi Restitutio* afzet tegen Calvijns *Institutio Christianae Religionis*. Het is meer waarschijnlijk dat Servet beïnvloed is door het humanistische-doperse ideaal van het herstel van het oorspronkelijke Christendom...

Vgl. die verdere opmerkings en lyn van argumentasie oor die begrip 'restitutio' by Balke (1977:203, 204).

33 CO 8:852.

sy skuilnaam bekend was, kon hy nie as die skrywer daarvan geïdentifiseer word nie. In teenstelling met die algemene, ongekwalfiseerde gedagte dat hy deur Calvyn uitgelewer is, is die wyse waarop die Inkwisisie Servet kon identifiseer en aankla taamlik gekompliseerd. Neuser gee die volgende beknopte opsomming daarvan:

'n Vriend van Calvyn [in Genève], Guillaume [de] Trie, het 'n Roomse neef in Lyon gehad. Toe dié in 'n brief die mense van Genève daarvan beskuldig dat die tug nie by hulle funksioneer nie, het [de] Trie hom daarop geantwoord met die argument dat selfs iemand soos Servet in Frankryk skotvry daarvan afkom. [De] Trie het hierdie inligting [vroeër] van Calvyn verkry. Servet het egter alle aantygings teenoor die Inkwisisie ontken; sonder enige sukses is sy huis ook deursoek. Hierop het sy neef nou vir [de] Trie versoek om bewysmateriaal te lewer. [De] Trie het só lank en aanhoudend daarop by Calvyn aangedring, dat laasgenoemde uiteindelik toegegee het en die briewe met die lasterlikhede, in Servet se eie handskrif, beskikbaar gestel het. In 'n begeleidente brief aan sy neef het [de] Trie beklemtoon: "Dit was glad nie maklik om dit alles wat ek aan jou stuur te verkry nie. Nie omdat hy [Calvyn] sulke goddelose Godslasterlikhede nie wil bestry nie, maar omdat hy dit as sy plig ag om ketters eerder deur verkondiging as deur ander middels te oortuig, want volgens hom dra hy nie die swaard van geregtigheid nie."³⁴ (Vertaling — V.E.d'A.)

Dat Calvyn hom uiteindelik wel gedwonge gevoel het om die nodige getuienis vir Vienne beskikbaar te stel, word daardeur verklaar dat die integriteit van die Reformasie in die gedrang gekom het.³⁵

34 Neuser (1971:78):

Ein Freund Calvins, Guillaume Trie, hatte in Lyon einen katholischen Vetter. Als jener in einem Brief die Genfer der Zuchtlosigkeit zieh, hielt Trie ihm entgegen, in Frankreich bleibe sogar Servet ungeschoren. Das Wissen um dessen Identität hatte er von Calvin. Vor der Inquisition leugnete Servet aber alles ab; eine Haussuchung blieb ergebnislos. Von seinem Vetter wurde Trie nun ersucht, Beweise für die Verdächtigung zu liefern. Dieser bedrängte Calvin so lange, bis er eigenhändige Briefe Servets herausgab, die jene Ketzerereien enthielten. Trie betont im Brief an seinen Vetter: 'Es war keine Kleinigkeit, das alles von Calvin zu bekommen, was ich euch schicke. Nicht etwa, weil er solche verruchten Gotteslästerungen nicht unterdrücken will, sondern weil er es für seine Pflicht hält, Ketzer besser durch die Lehre als durch andere Mittel zu überzeugen, denn er führe nicht das Schwert der Gerechtigkeit.' (Neuser 1971:78.)

35 Van 't Spijker (2001:J179). Vgl. 4.7 hieronder.

Ná Servet se ontsnapping uit sy gevangenskap in Vienne, waardeur hy sy veroordeling aldaar net-net ontkom het, begeef hy hom na Genève, waar hy op Sondag 13 Augustus 1553 deur Franse afkomstig uit Lyon herken is. Die rede vir sy besoek aan Genève is nog altyd ietwat in die duister;³⁶ vermoedelike motiewe om teen Calvyn saam te sweer, op 'n tydstip waarop Calvyn sterk weerstand en teenstand in Genève ondervind het, is al in navorsing geopper.³⁷ Servet is daarop in hegtenis geneem en 'n amptelike klag³⁸ is geformuleer wat deur Calvyn se sekretaris, Nicolas de la Fontaine, ingedien is. Daarna verloop alles volgens die juridiese voorskrifte en prosedure ooreenkomstig die offisiële wetgewing van daardie tyd, die *Constitutio criminalis Carolina* van 1532.³⁹ Sowel die aangeklaagde as die aanklaer (in hierdie geval dus Calvyn) moes volgens die *Carolina* in die gevangenis toegesluit word.⁴⁰ Die *Carolina* het verder bepaal⁴¹ dat iemand soos Calvyn as *Geistlicher* (predikant) daarop geregtig was dat 'n verteenwoordiger (in hierdie geval De la Fontaine) namens hom gevangenis toe gaan, totdat die staatsaanklaer amptelik sou oorneem, wat sedert 24 Augustus die geval was.⁴² Van

36 Vgl. Bainton (1964:172 e.v.).

37 Staedtke (1969:67) vermoed onder meer die volgende oor die feit dat Servet hom spesifiek juis ("ausgerechnet") na Genève begeef het:

Sy latere optrede in die regsgeding laat die vermoede opkom, dat hy miskien gehoop het om deur die omverwerping [van Calvyn se amp] die plek van Calvyn in te neem en dat hy vir hierdie doel spesifiek na Genève gekom het. Dat Calvyn se posisie in [in Genève] in hierdie stadium uiters onseker was, het Servet maar al te goed geweet. In hoeverre hy 'n sameswering [teen Calvyn] in gedagte gehad het, kan egter nie meer vasgestel word nie. ... Servet het nog op 22 September 1553 aan die Raad geskryf: ... Calvyn "moet nie net veroordeel word nie, maar ook ... uit u stad verdryf word. En sy besittings moet alles aan my toegestaan word ...".

Vgl. ook Kayayan (1992:131); Cottret (1995:233).

38 CO 8,727-731.

39 Teks van die *Carolina*, kyk *Carolina* 1900[1530/1532]:

Des allerdurchleuchtigsten großmechtigste unüberwindlichsten keyser Karls des fünften: unnd des heyligen Römischen Reichs peinlich gerichtts ordnung, auff den Reichstagen zů Augspurgk und Regenspurgk, in jaren dreissig, un zwey und dreissig gehalten, auffgericht und beschlossen.

Vgl. verder Hauschild (1999:202); Van 't Spijker (2001:J179).

40 *Carolina*, art. 12.

41 *Carolina*, art. 14 — vgl. ook Neuser (1971:79).

42 Van 't Spijker (2001:J179).

toe af het Calvyn slegs die rol van tegniese (juridiese) en teologiese raadgever vervul.⁴³

Tydens die lang verhoor waarin Servet gepoog het om sy eie rol na dié van aanklaer om te swaai deur Calvyn in die aanklagtebank in te probeer dwing⁴⁴ het die klem verander.

The theological debate was replaced by a political one, more concerned with the dangerous results of Servetus' opinions, and with his persistence in defending them. Calvin was relegated to the background.⁴⁵

Intussen het die stadsowerheid amptelike adviese van die ander Switserse Protestantse stede verkry, naamlik van Basel, Zürich, Schaffhausen en Bern,⁴⁶ wat almal saamgestem het in hulle veroordeling van Servet in terme van die aanklagte teen hom.⁴⁷

Op 26 Oktober 1553 is Servet deur die owerheid gevonniss om op die brandstapel te sterf, ná hy op die kriminele klagtes kragtens die geldige wetgewing skuldig bevind is.

Der Magistrat hat auf eigene Verantwortung und in Übereinstimmung mit den eingeholten Gutachten der evangelischen Städte in der Schweiz das Urteil über Servet gesprochen.⁴⁸

Calvyn het tevergeefs probeer om die vonnis in 'n minder wrede dood te laat verander.⁴⁹ Op 27 Oktober sterf Servet op die brandstapel sonder dat hy, ondanks pogings deur Calvyn en Farel, tot ander insigte wou kom.

43 Wendel (1968:79).

44 Vgl. Leuschner (1990:234): "Im Gefängnis verhielt sich Servet zunächst sehr anmaßend und verlangte sogar die sofortige Verhaftung und Verurteilung Calvins." Vgl. verder Kayayan (1992:132 e.v.).

45 Kayayan (1992:134).

46 Calvyn het hierdie stap as so te sê 'n mosie van wantroue van die Raad se kant af in sy, Calvyn se, advies gesien. Vgl. sy brief aan Bullinger, CO 14,611.

47 CO 8,808-823; vgl. ook die brief van Calvyn aan Farel, 26 Oktober 1553 (CO 14,657).

48 Van 't Spijker (2001:J180).

49 Vgl. sy brief van 26 Oktober 1553 aan Farel (CO 14,657).

4. BELANGRIKE FAKTORE WAT IN AG GENEEM MOET WORD BY 'N BEOORDELING VAN DIE SERVET-SAAK

Alvorens daar voortydig tot 'n beoordeling oor die Servet-saak en die partye wat betrokke was gekom kan word, is dit gevolglik essensieel om deurslaggewende direkte en indirekte aspekte ter sake, wat teen die helfte van die sestiende eeu deel van die leefwêreld in Europa gevorm het, aan te dui. Uiteraard leen die bestek van hierdie artikel hom nie daartoe om 'n volledige opgawe van sulke faktore te bied om die volle omvang van die kompleksiteit ten volle te kan verreken nie. Sowel die juridiese as die teologiese samehang binne die kulturele verweeftheid daarvan was heeltemal te ingewikkeld, gesien teen die agtergrond van 'n samelewing wat nog besig was om homself uit die bande van die Middeleeue te wring. Onderstaande opmerkings is dus slegs 'n voorlopige aanduiding van 'n weg na 'n beter begrip vir die gebeure van 1553 in Genève.

4.1 Die juridiese agtergrond

Toe Servet homself in 1553 na Genève begeef het, moes hy geweet het dat hy met die *Constitutio Criminalis Carolina* van 1532 gekonfronteer sou kon word. Die *Carolina* het naamlik ook in Genève gegeld en daarvolgens was die verloëning van die Drie-Eenheid of die lastering van God strafbaar met die dood.⁵⁰ Boonop was die stadsowerheid van Genève verplig om kragtens die *Corpus Iuris Civilis*⁵¹ antitrinitariërs en wederdopers te vervolg. Hierdie *Ryksreg* kan teruggevoer word na die *Edik van Gratianus* uit die jaar 380 n.C. wat in die *Corpus Iuris Civilis* opgeneem is en só deel van die *Ryksreg* vorm.⁵² As sodanig was die belydenis oor die Drie-Eenheid as wesentlike deel van die Christelike geloof erken; wie daarvan afgewyk het, het as vyandige bedreiging van die maatskappy (die algemene belang — “[das] Gemeinwesen”) gegeld.⁵³ Volgens die destydse staatsbeskouing was Servet se oortuigings, wat hy ook doelbewus gepropageer het, 'n bedreiging vir die samelewing in die algemeen.

In hierdie verband moet in ag geneem word dat Servet in Genève nie aangekla is omdat sy standpunte van die heersende Protestantse of Reformatoriese oortuigings afgewyk het nie, maar dat hy aangekla is in terme van sy oortreding van bogenoemde *Ryksreg*.

50 *Carolina*, art. 106; (kyk ook Hauschild 1999:202).

51 *Corpus Iuris Civilis* I, 1,1; I, 5,2 — aangedui by Neuser (1998:270, voetnoot 272).

52 Vgl. Neuser (1998:228).

53 Van 't Spijker (2001:J179).

4.2 Die maghebbers in Genève ten tyde van die Servet-saak — die *politieke* faktor

Wanneer die veroordeling van Servet sonder meer op Calvyn se rekening geplaas word, word maklik en gerieflikheidshalwe nagelaat om aandag te skenk aan die heersende politieke strominge en magstryd in Genève ten tyde van die Servet-saak. Wie soos Zweig (1936) die mantel van diktatorskap om Calvyn se skouers wil hang, hou eenvoudig nie rekening met historiese feite wat in die Genève van 1553 nog gegeld het nie. Hier word slegs enkele daarvan aangestip:

- Die sogenaamde *Libertyne* was as regerende party in die stadsowerheid (met Perrin as leier) verbete teenstanders van Calvyn, wat hom sterk geopponeer het en wat daarvan verdink word dat hulle die Servet-saak teen Calvyn wou inspan. “Calvin had never worked for a more antagonistic government.”⁵⁴ Sy gesag was suiwer geestelik “en dat word dan nog hevig betwist deur de machtigste partij der libertijnen”.⁵⁵ Hierdie weerstand en teenstand wat Calvyn van die kant van die stadsowerheid ervaar het, het hom genoop om ernstig oorweging daaraan te skenk of dit nie dalk beter sou wees om Genève te verlaat nie — iets waarvan Bullinger hom in ’n bemoedigende skrywe in alle erns afgeraai het.⁵⁶
- Calvyn was teen 1553 nog nie ’n burger van Genève nie — burgerskap sou hy maar vyf jaar voor sy dood, in 1559, ontvang. In 1553, ten tyde van die Servet-gebeure, het hyself dus nie eers stemreg in ’n algemene verkiesing gehad nie.
- In Julie 1553, die maand vóór Servet se koms na Genève, het Calvyn nog aan die *Petit Conseil* genoem dat hy oorweging daaraan skenk om te bedank weens die ondraaglike druk op hom.⁵⁷
- Aanduidings bestaan dat die hele Servet-saak deur Perrin en die Libertyne as geleentheid aangegryp is om eintlik vir Calvyn by te kom

54 Kayayan (1992:118).

55 Hommes (1959:148).

56 Bulinger skryf:

[Du] kannst ... dir wohl vorstellen, wie in Frankreich alle Feinde des Evangeliums frohlocken werden und wie großen Gefahren du die Flüchtlinge aus Frankreich aussetzest, falls du weggehst. Bleib also, bleib und dulde den Schimpf, die Verachtung und alle Leiden, die der Herr über dich schickt. Der Herr wird dich nicht verlassen. (Bullinger soos aangehaal in Leuschner 1990:234.)

57 Aanhaling by Kayayan (1992:118).

— veral die Berthelier-kwessie wat gedurende dieselfde tyd as Servet se verhoor plaasgevind het, bied bewyse hiervoor.⁵⁸ Die Berthelier-aanleentheid het sake byna só op die spits gedryf dat Calvyn, in die oortuiging dat hy gedwonge sal wees om die stad te verlaat, reeds 'n afskeidspreek gehou het.⁵⁹

4.3 Die oordeel van ander (omliggende) Protestantse

Switserse stede, asook van tydgenote — die *ekumeniese* faktor

Destyds het die *politieke* faktor en die *ekumeniese* faktor dikwels saamgeval, wat uit hoofde van die gemeenskaplike gebied tussen staat en kerk maklik verklaarbaar is. Dit maak egter die ekumeniese faktor as sodanig nie minder belangrik nie. Soos hierbo reeds vermeld,⁶⁰ het die rade sowel as die predikante van ander Protestantse Switserse stede (Zürich, Schaffhausen, Bern en Basel) eenparig voorspraak gemaak vir die oordeel van Genève, selfs al

58 Een van die groot geskilpunte tussen Calvyn en die Geneefse stadowerheid was die kwessie van kerklike tug. Ooreenkomstig Calvyn se Skrifbegronde oortuiging was dit die prerogatief van die kerkraad om tug toe te pas by wyse van toesig oor die nagmaalstafel. Die stadsowerheid het hierdie 'bevoegdheid' bevraagteken en daar was 'n langdurige, onverkwiklike geskil hieroor. Juis toe die Servet-saak begin het, is die bevoegdheid van die kerkraad om lidmate weens volharding in bepaalde sonde van die nagmaalstafel uit te sluit, weer in twyfel getrek.

'n Sekere lidmaat, P. Berthelier ('n "Libertine and enemy of Calvin" — Kayayan 1992:132) was meer as 'n jaar reeds verbied om nagmaal te gebruik, op grond van volhardende sondes (vgl. CO 14,605,606). Beza beskryf dit soos volg:

... terwyl die verrigtinge in die saak teen Servet aan die gang was, het een van die oproermakers, by name Berthelier, 'n mens met verbasende skaamteloosheid, in die senaat gekom. As gevolg van sy menigvuldige oortredinge het die kerkraad hom die nagmaalstafel verbied, en hy het daarop geëis om op gesag van die Senaat (stadsowerheid — VE d'A) van dié verbod vrygesprek te word... (Beza in CO 21,147; vertaling — H.W. Simpson, vgl. Beza 1984[1575]: 43).

Die kerkraad se jurisdiksie insake kerklike sake (die tug) en Calvyn persoonlik is dus openlik uitgedaag.

59 Só Wendel (1968:80). Omdat Berthelier teen die verwagting in nie vir nagmaal opgedaag het nie, is die saak toe nie op die spits gedryf nie (vgl. Wendel 1968:80).

60 Vgl. punt 3 hierbo; CO 8,808-824; vgl. CO 14,657.

was sommige van hulle (bv. Bern) Calvyn in sy persoon nie goedgesind nie. Die veroordeling wat Servet te beurt geval het, het eenvoudig ooreengestem met dít wat destyds orals algemeen [aanvaar] was.⁶¹

Maar nie net die stede het die oordeel amptelik gesteun nie. Melanchthon se instemmende standpunt is taamlik bekend in navorsingskringe,⁶² só ook dié van Bullinger.⁶³ Van 't Spijker formuleer met verwysing na ander Reformatore:

Die oordeel is deur bykans alle leiersfigure van daardie tyd goedgekeur. Bullinger in Zürich, Haller in Bern, Melanchthon in Wittenberg — almal het hulle instemming met die teregstelling van Servet betuig.⁶⁴

61 Hauschild (1999:202).

62 Melanchthon skryf onder meer:

Tibi quoque ecclesia et nunc et ad posteros gratitudinem debet et debebit. Tuo iudicio prorsus assentior. Affirmo etiam vestros magistratus iuste fecisse, quod hominem blasphemum re ordine iudicata interfecerunt. (Melanchthon in 'n brief aan Calvyn op 14 Oktober 1554, CO 15,268.)

63 Vgl. brief van Bullinger aan Haller (in Bern), in die indirekte rede aangehaal in Leuschner (1990:234):

... Servet sei nicht nur der Ketzerei schuldig, sondern der schlimmsten Lästerung gegen die Majestät Gottes. Er [d.h. Bullinger] sehe darin ein Walten der Vorsehung Gottes, daß Calvin nach Genf gekommen sei und dort nun den verdienten Lohn empfangen, damit Genf für aller Welt bezeugen könne, daß es keiner Ketzerei oder Gotteslästerung irgendwie Vorschub leiste.

64 Van 't Spijker skryf:

Das Urteil fand die Billigung nahezu aller führenden Personen jener Zeit. Bullinger in Zürich, Haller in Bern, Melanchthon in Wittenberg — alle stimmten der Hinrichtung Servets zu (Van 't Spijker 2001:J181).

Vgl. ook Hillerbrand (1964:173):

Calvin weathered the storm of the [Sevetus]-trial, as well as the violent denunciation from Castello's pen after Servetus' execution. With surprising unanimity Protestant theologians all over Europe came to Calvin's literary and theological rescue.

4.4 Eer van God: Christologiese motief

In haar werk oor Calvyn, *Calvin and his times*, is die opskrif wat Jansie van der Walt vir die hoofstuk oor die Servet-saak gee, “The honour of Christ at stake”.⁶⁵ In ’n sekere sin vat sy die uitgangspunt van Calvyn se benadering oor die saak hiermee in ’n neutredop saam.

Kyk ’n mens na die aanklagte teen Servet,⁶⁶ dan val dit op dat die besware teen hom hoofsaaklik teen sowel sy lasterlike voorstellinge oor die Drie-Eenheid as teen sy ontkenning van die ewige Godheid van Christus is.

Servet se stellings is direk teen die sentrum van Calvyn se teologie en geloofsoortuiging gerig, *naamlik teen sy beklemtoning van Christus se Godheid*.⁶⁷

Dit wat éintlik op die tafel was, was nie bloot ’n teoretiese besinning oor die Drie-Eenheid nie; Servet se speerpunt, in terme van die konsensus van die Reformatore destyds, was gerig op die Christelike belydenis oor die Godheid van Jesus Christus.⁶⁸ Niks minder nie as “the honour of Christ” was “at stake”.⁶⁹

Hierdie aspek en die feit dat Calvyn ná die Caroli-episode van vroeër⁷⁰ waarskynlik taamlik sensitief oor die kwessie van die Drie-Eenheid was, is belangrik. Dit verklaar waarom Castello,

65 Van der Walt (1985:106).

66 CO 8,727-731.

67 Wendel skryf:

Servets Sätze richteten sich unmittelbar gegen die eigentliche Grundlage seiner [Calvins — VE d'A.] Theologie und Frömmigkeit, *nämlich gegen die Betonung der Gottheit Christi* (Wendel 1968:78; beklemtoning — VE d'A.).

68 Vgl. Kirchner (1987:111) wat ook hierdie beoordeling toegedaan is:
... Servet war bereits mit 20 Jahren mit Schriften an die Öffentlichkeit getreten, in denen er das christliche Dogma von der Trinität Gottes, und d.h. die Göttlichkeit Jesu Christi bestritt ...

69 Van der Walt (1985:106).

70 In 1537 het Pierre Caroli vir Farel, Viret en Calvyn van Arianisme, d.w.s. ’n vorm van antitrinitarianisme, beskuldig. Vgl. Van ’t Spijker (2001:J139/140).

toe hy enkele maande ná Servet se dood 'n boek gepubliseer het met indrukwekkende getuienisse teen die gebruik van mag in geloofsake, maar min positiewe reaksie verkry het.⁷¹

4.5 Morele faktor

Benewens bogenoemde *Christologiese* (en ook *teologiese*) motief wys Kayayan egter ook op die *morele* kleur wat die hele Servet-saak vir die Protestante verkry het:

... in France the stakes of the Protestants grew in number despite Calvin's intercessions on the Protestants' behalf. In the meantime, Servetus was in Geneva, calling these confessing martyrs 'atheists', and their God 'Cerberus with three heads'.⁷²

Genève in die algemeen en die stad se 'teologiese adviseur' Calvyn, het hulle dus in 'n dilemma bevind met morele dimensies waarvan die uiteindelige konsekwensies kwalik indien enigsins voorgestel kan word. Gekombineer met die geldende en geldige kanonieke reg in daardie stadium, word die navorsing van die 21ste eeu bykans slegs tot gereserveerdheid en versigtigheid vir oorhaastige morele oordele gemaak.

4.6 Toleransie in die sestiende eeu

In die literatuur oor die Servet-saak word baie gemaak van die aspek van verdraagsaamheid. Daar is bykans nie 'n studie wat nie op een of ander wyse daarna verwys nie, en in die kritiek teen Calvyn se standpunt in hierdie saak word die 'toleransie'-kwessie meestal as hoofargument ingespan. Die vraag ter sake, wat nie deur alle navorsers in ag geneem word nie, is hoe geldig dit is om 'n moderne (of post-moderne) idee van toleransie as maatstaf aan te wend in die beoordeling van die 1553-gebeure.

Dit moet enersyds nie uit die oog verloor word nie, dat toleransie as sodanig in die sestiende eeu nog 'n onbekende fenomeen was. "Meer nog, dit kom goddeloos voor."⁷³ Hierdie opinie bevestig wat Wendel vantevore opgemerk het:

71 Wendel skryf:

Deshalb fand Sebastian Castellio, als er einige Monate nach Servets Tod einen Band eindrucksvoller Zeugnisse gegen die Gewaltanwendung in Glaubensdingen veröffentlichte, nur wenig Widerhall (Wendel 1968:78, 79).

72 Kayayan (1992:135).

73 "La tolérance, donc, n'existe pas au XVIe siècle. Bien plus, elle apparaît comme impie" (Cottret 1995:216).

In die sestiende eeu was en kon toleransie niks anders wees as [slegs] 'n teken van godsdienstige teenstand of louheid.⁷⁴

Om die waarheid te sê, Cottret wys daarop dat nóg die begrip toleransie nóg die houding (van toleransie) in die sestiende eeu bestaan het — dit het eers in die tagtigerjare van die sewentiende eeu ontstaan.⁷⁵

In die beoordeling van die Servet-saak behoort aandag aan die vraag geskenk te word watter alternatiewe daar vir sowel die Geneefse stadsowerheid as vir Calvyn beskikbaar was.⁷⁶

4.7 Die integriteit van die Reformasie

Die Reformatore in die algemeen en Calvyn in die besonder het hulle teen die vyftigerjare van die sestiende eeu in 'n bepaalde, bykans onvoorstelbare dilemma bevind. Vanaf Roomse kant af is hulle daarvan beskuldig en verdink dat hulle nie die Bybelse eis nakom in hulle omgang met Godslasteraars nie. Die Reformatoriese eis van geloofsgehoorsaamheid aan God op grond van sy genade (*sola gratia*) is van Roomse kant af onder verdenking gebring. Wou Servet hierdie knyptangsituasie in Genève uitbuit? Soos hierbo gemeld, het juis hierdie aspek Calvyn vroeër uiteindelik daartoe gedwing om getuie-nis beskikbaar te stel vir die vervolging van Servet in Vienne. Van 't Spijker stel dit ondubbelsinnig: "... die reputasie van die Reformasie was op die spel"⁷⁷ — 'n oordeel wat onder meer deur Melanchthon se brief van 14 Oktober 1554 aan Calvyn begrond kan word.⁷⁸

5. SLOT

Dat die gebeure van 1553 in Genève, in die ander Switserse stede en ook wyer in die gebied waar die Reformasie neerslag gevind het, nog altyd in omstredeheid gehul is⁷⁹ en sal wees, is verstaanbaar en verklaarbaar. Wat

74 "Im 16. Jahrhundert war und konnte die Toleranz nichts anderes sein als ein Zeichen religiöser Gegnerschaft oder Lauheit" (Wendel 1968:79).

75 Vgl. Cottret (1995:216, 217) en sy literatuurverwysings vir 'n verdere uiteensetting oor die 'toleransie'-kwessie.

76 "... eine staatliche Toleranz in Glaubensfragen, war ... noch unbekannt" (Neuser 1998:270).

77 "... der Ruf der Reformation [stand] auf dem Spiel" (Van 't Spijker 2001:J179).

78 Melanchthon in 'n brief van 14 Oktober 1554 aan Calvyn, kyk CO 15,268. Vgl. ook punt 4.3 hierbo.

79 Vgl. die bekende kritiek deur iemand soos Castellio met sy geskrif "De haereticis an sint persequendi" (1554) — kyk Van 't Spijker (2001:J181).

egter onverskoonbaar is, is ooreenvoudiging of veralgemening en verwaarlosing van die primêre bronne, ook en juis in die navorsing.

Die feit mag nie uit die oog verloor word nie dat Servet skuldig bevind is op aanklagte wat met die *Eerste Tafel* (van die Tien Gebooie) verband hou — iets wat in 'n tyd waarin 'n menseregte-kultuur met gepaardgaande 'vryheid van spraak en uitdrukking' alle klem uitsluitlik op die *Tweede Tafel* (van die Tien Gebooie) laat val, moeilik verstaanbaar is. In 'n post-moderne tyd bestaan weinig begrip daarvoor dat 'n oortreding van die *Eerste Tafel* nie net ten diepste 'n oortreding van die "eerste en groot gebod" is nie,⁸⁰ maar terselfdertyd as 'staatsbedreiging' ervaar is.

Die kwessie of die owerheid eties en juridies die verantwoordelikheid het om sekere oortredings met die doodstraf te straf, ook waar daardie oortredings met 'n bepaalde geloofsoortuiging en die openlike verkondiging daarvan verbandhou, wat op sy beurt weer as ('staatsvyandige') openbare bedreiging van die gemeenskap beskou is, is die vraag wat met die Servet-gebeure aan die orde was.⁸¹

Calvin was daarvan oortuig, en hierdie oortuiging het alle Reformatore met hom gedeel, dat dit die plig van die owerheid is om Godslasteraars, wat die siel vermoor, netso met die doodstraf te straf as moordenaars, wat die liggaam vermoor.⁸²

Hierdie oortuiging het ook met die destydse regsituasie en wetgewing ooreengestem.

'n Ander regsbasis vir 'n vredevolle bestaan as samelewing as juis die *Corpus iuris civilis* was nie voorstelbaar nie. Trouens, standpunte soos dié van Servet is nie as (slegs) 'n oortreding van God se gebooie en as godslasterlik veroordeel nie, maar is as akute bedreiging vir die regsbasis van die hele samelewing en as sodanig as wesentlike gevaar vir die Christendom beskou, waar

80 Mt 22:37 e.v.:

Jy moet die Here jou God liefhê met jou hele hart en met jou hele siel en met jou hele verstand en met jou hele krag. Dit is die eerste en groot gebod ...

81 Plath (1984:194):

Für Calvin hat die Obrigkeit die Pflicht, die Religion zu schützen und gegen Häretiker (= impii) vorzugehen, wobei er im einzelnen drei Stufen unterscheidet: die einen könne man mit Geduld ertragen, die anderen maßvoll strafen; aber bei offensichtlicher impietas (wie bei Servet) sei die Todesstrafe anzuwenden.

82 Wendel (1968:78).

die onskeibare eenheid van godsdiens, reg en moraal as konstitutiewe hoeksteen van die voortbestaan van die 'humane', christelike samelewing geag is.⁸³

In 'n verdere, meer omvangryke ondersoek, behoort aandag geskenk te word aan die verhouding tussen die Reformatore se strewe enersyds om die samelewing op 'n ordelike wyse te 're-formeer', sonder dat die regsbasis as sodanig aangetas word, en andersyds die hantering van die Here se gebooe en die hele problematiek van 'vryheid'.

Uiteindelik is dit nie soseer Calvyn wat in die aanklagtebank staan nie, ook nie die Reformatore en hulle tyd nie, maar ons almal, met ons voorin-genome begrip van reg en verkeerd en ons hantering daarvan, ook en juis in die teologiese, historiese arbeidsveld.

83 Opitz (2002:160,161):

Calvin wollte, wie Zwingli und Bucer — Luther dachte hier nicht grundsätzlich anders — Kirche und Gesellschaft 're-formieren' im Sinne einer Reorientierung am normativen biblischen Ursprung, und so auch auf eine 'christliche' Gesellschaft hinarbeiten, die ihren Namen verdient. Die zahlreichen Bewegungen, immer religiös, politisch und sozial zugleich, die durch die Reformation in Gang oder doch an die Oberfläche kamen, konnten dabei für die Reformation selbst nicht als Folge neugewonnener Freiheit, sondern *nur als Gefahr, als 'neue', gesellschaftszersetzende Kräfte wahrgenommen werden, als Anfang des 'Chaos'*, das ihnen von römischer Seite her schon längst als Konsequenzen ihrer Trennung von Rom vorausgesagt worden war. Die Bauernaufstände und das 'Täuferreich zu Münster' waren anschauliche Beispiele dafür, und die Verweigerung der Kindertaufe war keineswegs nur eine religiöse Separation, sondern im Keim die Trennung von der christlichen 'civitas' ... (Beklemtonging — V.E.d'A.).

BIBLIOGRAFIE

BAINTON R H

1964[1960]. *Hunted heretic: the life and death of Michael Servetus, 1511-1553*. Boston: Beacon Press.

BALKE W

1977[1973]. *Calvijn en de Doperse radikalen*. Amsterdam: Ton Bolland.
2003. *Calvijn en de Bijbel*. Kampen: Kok.

BEZA T

1984[1575]. 'n Noukeurige lewensbeskrywing van Johannes Calvyn. Uit Latyn vertaal deur H.W. Simpson. In: Calvin, J. *Institusie van die Christelike Godsdiens*, Band 1 (Potchefstroom: Calvyn Jubileum Boekefonds), pp. 1-78.

BORNKAMM H

1961. Servet (Serveto), Michael. In: K. Galling (Hrsg.), *RGG3 (Die Religion in Geschichte und Gegenwart)*, V. Band:1714. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).

BROWN E

1969. A discussion of the theological method of Church History with reference to the Church historiography of South Africa. Empangeni: University College of Zululand. (Inaugural Address in the Department of Church History and Science of Missions, June 11 1969.)

CADIER J

1964[1959]. *The man God mastered: a brief biography of John Calvin*. Translated from the French by O.R. Johnston. London: Intersarsity-Fellowship.

CALVIN J

1863-1900[1532-1564]. Opera omnia. In: *Ioannis Calvini Opera Quae Supersunt Omnia, Vol. I-LIX* [= CO 1-59]. Ediderunt G[W]. Baum, E. Cunitz & E. Reuss, Vol I-LIX, in Corpus Reformatorum, Vol. XXIX-LXXXVII. Brunsvigae/ Bero- lini: C.A. Schwetschke et filium.

CHAMBON J

1938. *Der Französische Protestantismus: sein Weg bis zur französischen Revolution*. München: Ch. Kaiser Verlag.

CAROLINA (CONSTITUTIO CRIMINALIS CAROLINA)

kyk DIE CAROLINA

CO [= CALVINI OPERA]

kyk CALVIN J 1863-1900.

COTTRET B

1995. *Calvin: Biographie*. Paris: Jean-Claudes Lattès.

DE GREEF W

1989. *Johannes Calvijn, zijn werk en geschriften*. Kampen: De Groot Adriaan.

DIE CAROLINA UND IHRE VORGÄNGERINNEN: TEXT, Erläuterung,
GESCHICHTE, I. DIE PEINLICHE GERICHTSORDNUNG KAISER KARLS V.
CONSTITUTION CRIMINALIS CAROLINA

1900[1530/1532]. Herausgegeben von J. Kohler und W. Scheel. Halle a. S.:
Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.

DU PLESSIS D F

1996. Johannes Calvyn en Afrikanerprotes: 'n vergelykende studie van die uitgangspunte en media van protes. Pretoria: UNISA. Ongepubliseerde D.Litt. et Phil.-proefskrif.

HALL B

1966a. The Calvin legend. In: G.E. Duffield (ed.), *John Calvin* (Appleford: Sutton Courtenay Press), pp. 1-18. (Courtenay Studies in Reformation Theology, 1.)

1966b. Calvin against the Calvinists. In: G.E. Duffield, *John Calvin* (Appleford: Sutton Courtenay Press), pp. 19-37. (Courtenay Studies in Reformation Theology, 1.)

HAUSCHILD W-D

1999. *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte, Bd. 2: Reformation und Neuzeit*. Gütersloh: Chr. Kaiser/Gütersloher Verlagshaus.

HILLERBRAND H J

1964. *The Reformation in its own words*. London: SCM Press.

HOMMES N J

1959. *Misère en grootheid van Calvijn*. Delft: Meinema.

KAYAYAN E

1992. The case of Michel Servetus: The background and the unfolding of the case. *Mid-America Journal of Theology* 8(2):117-146.

KEMPF D

1975. *A bibliography of Calviniana: 1959-1974*. Leiden: E.J. Brill. (Studies in Medieval and Reformation Thought Vol. XV.)

KINDER A G

1989. Michael Servetus. In: *Bibliotheca Dissidentium: Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles*, édité par André Séguenny en collaboration avec Irena Backus et Jean Rott, Tome X. Baden-Baden & Bouxwiller: Éditions Valentin Koerner. (Bibliotheca Bibliographica Aureliana, CXVI.)

KIRCHNER H

1987. *Reformationsgeschichte von 1532-1555/1566; Festigung der Reformation; Calvin; Katholische Reform und Konzil von Trient*. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt. (Haendler, G., Meier, K. & Rogge, J., Hrsg., Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen, Band II/6.)

KÖHLER J

1900. *Die peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V. Constitutio Criminalis Carolina*. Kritisch herausgegeben von J. Köhler und W. Scheel. Halle a. S.: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.

LEUSCHNER I

1990. Bullingers Wirken in Zürich. In: F. Blanke & I. Leuschner, *Heinrich Bullinger: Vater der reformierten Kirche* (Zürich: TVZ.), pp. 131-298.

NEUSER W H

1971. *Calvin*. Berlin: Walter de Gruyter. (Sammlung Göschen Band 3005.)
 1998. Dogma und Bekenntnis in der Reformation: Von Zwingli und Calvin bis zur Synode von Westminster. In: C. Andresen & A.M. Ritter (Hrsg.), *Handbuch der Dogmen- und Theologiegeschichte, Band 2* (2. überarbeitete und ergänzte Auflage, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht; UTB), pp. 167-352.

NIESEL W

1961. *Calvin-Bibliographie: 1901-1959*. München: Chr. Kaiser Verlag.

OBERMAN H A

1994⁴. *Die Kirche im Zeitalter der Reformation, ausgewählt und kommentiert von H.A. Oberman*. Neukirchen: Neukirchener Verlag. (Kirche und Theologiegeschichte in Quellen, Bd. III.)

OPITZ P

2002. Die Verteidigung der 'orthodoxen' Trinitätslehre gegen Servet (1554): Einleitung. In: E. Busch, M. Freudenberg, A. Heron, C. Link, P. Opitz, E. Saxer & H. Scholl (Hrsg.), *Calvin-Studienausgabe*, Band 4: Reformatorische Klärungen (= StA 4.; Neukirchen-Vluyn: Neukirchener), pp. 151-164.

PLATH U

1984. Calvin und Castellio und die Frage der Religionsfreiheit. In: W.H. Neuser (Hrsg.), *Calvinus Ecclesiae Genevensis Custos* (Frankfurt/Main: Peter Lang; Die Referate des Internationalen Kongresses für Calvinforschung vom 6. bis 9. September 1982 in Genf.), pp. 191-195.

ROBINSON M

2002. The polemic against Calvin: the origins and consequences of historical reputation. In: D. Foxgrover (ed.), *Calvin and the church, Papers presented at the 13th Colloquium of the Calvin Studies Society May 24-26, 2001* (Grand Rapids, Mich.: Calvin Studies Society; GRC Products), pp. 96-122.

SCHULZE L F

1981. *Teologie in stroomversnelling*. Potchefstroom: Potchefstroomse Teologiese Publikasies.

SCHUTTE G J

1988. *Het Calvinistisch Nederland*. Rede uitgesproken bij die aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van het Nederlands Pro-

testantisme, vanwege de Stichting Het Vrije Universiteitsfonds bij de Faculteit der Letteren aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op 4 maart 1988. Utrecht: Erven J. Bijleveld.

STAEDTKE J

1969. *Johannes Calvin: Erkenntnis und Gestaltung*. Göttingen: Musterschmidt. (Persönlichkeit und Geschichte Bd. 48.)

VAN DER WALT J

1985. *Calvin and his times*. Potchefstroom: IRS.

VAN 'T SPIJKER W

2001. Calvin: Biographie und Theologie. In: B. Moeller (Hrsg.), *Die Kirche in ihrer Geschichte: Ein Handbuch*, Band 3, Lieferung J2 (Aus dem Niederländischen übersetzt von H. Stoevesandt; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht).

WENDEL F

1968. *Calvin: Ursprung und Entwicklung seiner Theologie*. Überarbeitete Ausgabe; aus dem Französischen übersetzt von W. Kickel. Neukirchen: Neukirchener Verlag.

ZWEIG S

1936. *Castellio gegen Calvin, oder ein Gewissen gegen die Gewalt*. Wien: Rechner.

Trefwoorden

Calvyn

Servet

Bronne (wetenskaplik)

Doodstraf

Negende gebod

Toleransie

Keywords

Calvin

Servet

Sources (scientific)

Death Penalty

Ninth Commandment

Tolerance